

DRÖMMEN OM TALLÅSEN

När en människa väljer att ta sitt liv är hon som regel en medelålders man och han hänger sig, skjuter sig, dränker sig eller – om det är en kvinna – sväljer en stor dos tabletter och både han och hon gör det i ensamhet, utan vittnen, som kan ingripa och förhindra katastrofen. De har lämnat ett brev efter sig. Anhöriga kan efteråt säga att varningar fanns, tecken, signaler, till och med samtal. Alla inblandade vet varför det hände. Ingenting av detta stämmer med Gerd Torell som en torsdagseftermiddag i september i fjol valde att avsluta sitt liv.

Enligt de tre personer, två kvinnor och en man, som bevittnade händelsen hade hon mitt under det samtal som fördes ”rest sig upp och gått ut på balkongen”. Hon gjorde det utan att säga något. Ingen hade höjt rösten. Hon befann sig i sitt hem, i sitt vardagsrum, på Strandvägen 38A i Stenungsund. De andra tre var hennes gäster som hon nyss bjudit på kaffe och cider. De trodde att hon ville ha frisk luft, kanske att hon skulle hämta något. En av dem trodde att ”hon kanske röker”. Men hon ville inte ha frisk luft, skulle inte hämta något, hade aldrig rökt. Hon klev i stället upp på den stol som stod på balkongen och i nästa stund var hon borta. Ett av vittnena säger att hon hann se ”sprattlande ben som försvinner över balkongräcket”. Gerd Torell ville inte leva längre. Så enkelt var det. Så enkelt och så oerhört svårt.

De två kvinnor som befann sig i lägenheten – och som strax rusade ner på gatan, fram till den döende Gerd Torell – var där i tjänsten. De arbetar i kommunhuset som ligger på samma gata, fem minuter bort bara, och som med sin något förnäma avskildhet, sitt röda tegel och stora glasfönster signalerar makt, bryter av mot de vita låga husen längs denna väg som slingrat sig lojt längs vattnet ända sedan den tid då Stenungsund förknippades med solvarma klippor, salta bad och segelbåtar. De hade kommit hem till Gerd Torell för att tala med henne om detta med att flytta till Tallåsen, äldreboendet på andra sidan järnvägen, en bit upp på berget med utsikt över fjorden och Stenungsön, där hon och hennes man skulle ha egen lägenhet, personal dygnet runt. Hon var inte född här, men rötterna på faderns sida fanns här, ett sommarhus, en bror, barnbarn. Hon älskade havet. Hon flyttade hit med sin man för tio år sedan. Då var hon sjuttiofyra.

Fredagen före mötet i lägenheten hade Gerd Torell ringt till kommunen, talat med någon på den så kallade biståndsenheten, vädjat om "akut hjälp" och fått som svar en redovisning av "handläggningsprocessen inom äldreomsorgen" – enligt kommunens journalanteckningar – och tillägget att sjukvården antagligen var bästa stället att vända sig till om situationen var "akut" (fortfarande enligt journalanteckningarna). Hon kontaktade sjukvården men ringde också samma dag till kommunchefen Kicki Nordberg, kom inte fram men talade in ett meddelande på telefonsvararen där hon, än en gång, vädjade om "akut hjälp".

Efter helgen, på måndagskvällen, ringde Nordberg hem till Gerd Torell, barnbarnet Kajsa Ljung som var på besök tog emot samtalet och medan hon pratade med kommunchefen skrek hennes mormor i bakgrunden: "Jag vill till Tallåsen! Jag vill till Tallåsen! Det är det enda jag vill!". Så minns Kajsa Ljung situationen. Kicki Nordberg säger att hon också talade med Gerd Torell och förstod att hon verkligen ville till Tallåsen.

- Men jag upplevde inte situationen som kaotisk.

Senare i veckan, torsdag klockan halv ett, skulle Gerd Torell träffa en anhörigkonsulent. Hon hade träffat henne förut, oklart hur många gånger. Hon förstod inte varför de träffades, förstod inte hennes roll; ingenting hände. Nu anslöt en biståndshandläggare som skulle tala med Gerd Torell om detta med Tallåsen.

Kajsa Ljung talade med sin mormor i telefon några minuter före hembesöket.

- Nu skulle hon få hjälp, sa hon. Hon hade tagit dit sin bror och han skulle prata för henne. Nu skulle det bli bra.

Hon hade ringt till sin man, som tidvis vistades på Tallåsen, och sagt:

- Det här ska bli bra.

Varför hon ville till Tallåsen?

Hon var slutkörd.

Hur kan någon hjälpa mej har varit gaggig länge

Jag kan ej ta itu med saker längre så bra

Det är så roligt att hjälpa

Jag har trott att allt fixar sej

som det står på en av de handskrivna lappar som fanns i lägenheten och som hon kanske hade skrivit inför mötet med tjänstemännen från kommunen, för att förbereda sin talan.

På en annan lapp står:

VILL VA TACKSAM
ÄR EJ FÖRNUFTIG LÄNGRE
GÖR MEST MISSTAG
DET HAR BLIVIT TRÖSTLÖST

Där står:

DET HAR HOPAT SIG TILL ETT BERG

Sedan mars 2008 hade Gerd Torell varit i kontakt med kommunens vård och äldreomsorg, till och från, fått hjälp med städning, med maken som blivit allt mer orkeslös, men det är svårt att så här efteråt försöka klarlägga kontakterna, förstå vad som gjorts och inte gjorts. Dokumentationen brister. Kommunen har slutit sig kring sina tjänstemän. Gerd Torell går inte längre att fråga.

- Nu är det inte mycket vi kan göra, säger Lillemor Arvidsson, moderat ordförande i kommunens sociala utskott. Vi måste gå vidare. Jag litar fullständigt på tjänstemännen. Vi har jätteduktiga tjänstemän. De har gjort ett mycket bra jobb.

Hon säger detta sistnämnda inte en gång, utan tre.

- Självklart skulle vi ha kunnat handla annorlunda, nu när vi sitter med facit i hand, säger kommunchefen Kicki Nordberg. Men våra handläggare följde rutinen för hembesök och ansökan om särskilt boende. Det är inget som gjorts fel. Ingen kunde tänka sig att det här skulle ske.

För en utomstående, som kommit in i handlingen när den redan är över, som bara har denna bristfälliga dokumentation och andras minnen att tillgå, är det svårt att komma förbi känslan av att det som utspelats varit en gammal kvinnas alltmer förtvivlade kamp mot en byråkrati som hon inte förstått sig på, än mindre rått på. Hon har fallit undan i stället för att ställa krav, varit främmande för att ta strid. Ända sedan tonåren har hon klarat sig själv, inte legat andra till last, aldrig bråkat, aktat sig för att vara till besvär. Det har varit hennes ledstjärna, vardagens norm. "VILL VA TACKSAM", som hon skriver. "ÄR EJ FÖRNUFTIG LÄNGRE". På en annan lapp

står: "JAG VILL INTE BESVÄRA NÅGON". Kajsa Ljung berättar att hennes mormor brukade säga att om man är snäll mot någon kommer det alltid tillbaka, på ett eller annat sätt.

Men nu skulle hon äntligen få hjälp. Nu skulle det bli bra.

Eller?

- Handläggarna var där för att utreda behov av särskilt boende, säger socialchefen Camilla Blomqvist som är det närmaste vi kommer dessa tjänstemän.

Handläggarnas ledstjärna är socialtjänstlagen, förkortad SoL. Den säger först och främst att kommunens sociala omsorger ska bygga på respekt för människors självbestämmande och integritet. Den som inte själv kan tillgodose sina behov – äldre, barn som far illa, funktionshindrade, missbrukare – har rätt till bistånd och detta bistånd ska garantera henne "en skälig levnadsnivå". Omsorgen om äldre människor ska se till att de får leva "ett värdigt liv och känna välbefinnande". Så långt det är möjligt ska han eller hon kunna välja "när och hur stöd och hjälp i boendet och annan lättåtkomlig service ska ges".

Lagen är å ena sidan tvingande – "ska bygga på", "ska garantera", "ska se till", "ska ges" och så vidare – men lämnar å andra sidan över till kommunen att tillämpa, omsätta, tolka den. För hur hög är "en skälig levnadsnivå"? Hur långt sträcker sig "så långt det är möjligt"? När lever man "ett värdigt liv"? Kommunens politiker bestämmer. Lokala riktlinjer hjälper tjänstemännen att orientera sig. Den biståndsbedömare som besökte Gerd Torell denna torsdag för att ta reda på om hon skulle kunna få flytta till Tallåsen vägleds av ett fyrsidigt kommunalt dokument från 2009, reviderat 2013 – *Vägledande dokument inför biståndsbedömning enligt Socialtjänstlagen Vård och Äldreomsorg* – som förtydligar: särskilt boende kan bara komma ifråga om alla andra insatser – hemtjänst, sjukvård, rehabilitering – är uttömda. "Det handlar då om personer med stora vård- och omsorgsbehov."

Rymdes Gerd Torell inom den kategorin?

Hur stort är stort?

För det första: det var inte hon som bestämde.

När den enskilde ansöker om särskilt boende i Stenungsunds kommun, kan den enskilde ha önskemål om ett särskilt boende, men det tillhör

inte biståndsrätten att beviljas ett visst boende, utan det är behovet av vård och omsorg som är avgörande för om man beviljas särskilt boende.

För det andra: spelar ingen roll vad en läkare säger.

”Beslut enligt 4 kap 1 § SoL ges av biståndshandläggare på vidaredelegation av verksamhetschef Vård och Äldreomsorg av Sociala Myndighetsnämnden.

För det tredje: behovet har förändrats över tid.

– Vår uppfattning är att det har blivit svårare att få plats på äldreboende, säger Lennart Frennemo, ordförande i Sveriges Pensionärsförbund i Stenungsund, före detta kommunalråd (c). Det var oerhört mycket generösare på åttio- och nittiotalet. Nu gör man en mycket tuffare biståndsbedömning.

För tjugo år sedan skulle Gerd Torell inte ha behövt vara lika dålig som i dag för att få komma till Tallåsen. Stort har blivit större, behoven bedömda mycket hårdare. Ett värdigt liv är inte vad det en gång var.

Detta gäller sannerligen inte bara i Stenungsund. En månad efter Gerd Torells självmord skrev Gertrud Sigurdsen, 90 år, socialminister på åttiotalet, ett debattinlägg i Dagens Nyheter där hon hänvisade till denna tragiska händelse och redogjorde för sin situation. Till skillnad från Gerd Torell var hon van vid att formulera krav och kämpa för sina rättigheter, vilket i hennes fall handlade om att två gånger överklaga Stockholms kommuns beslut att förvägra henne plats på ett äldreboende och ta plats på landets viktigaste debattsida. Hon hade problem med balansen, var påtagligt beroende av rollator, hade ramlat flera gånger i bostaden, ramlat på väg till logoped, brutit vänster handled, gipsats. Hon skrev:

I verkligheten tillämpar Stockholms kommun, och säkert även andra kommuner, något jag skulle vilja kalla tvångsvård i hemmet, som knappast är förenligt med socialtjänstlagen. Men det är förmodligen billigast för kommunen.

Sedan äldreomsorgen kraftigt byggts ut under sextio- och sjuttiotalet – hemtjänst framför allt, men också äldreboenden – vände det under åttiotalet. Tio procent av alla åttioåringar och äldre hade hemtjänst 1960, tjugo år senare 34 procent. I dag har 23 procent av dem hemtjänst (som visserligen byggts ut, men inte i takt med

befolkningsutvecklingen). 31 000 platser i äldreboenden har försvunnit i landet under 2000-talet, var fjärde plats. Äldreomsorgen i både tjänster och platser räknat är relativt sett nästan tillbaka där den var för drygt femtio år sedan. En "skälig levnadsnivå" har sjunkit undan för undan.

- Detta med skälig levnadsnivå tenderar att bli ett tak, inte ett golv.

Det säger professor Marta Szebehely vid Institutionen för socialt arbete på Stockholms universitet. Tillsammans med Petra Ulmanen har hon skrivit en rapport, "Åtstramningens pris", där de konstaterar att även om hemtjänsten byggts ut har den alls inte kompenserat för neddragningen på boendesidan. De skriver: "Det krävs sämre hälsa och funktionsförmåga i dag än för två-tre decennier sedan för att få offentlig äldreomsorg." Privata lösningar har "inte på långa vägar" uppvägt denna kommunala nedfärd, används i huvudsak av bättre bemedlade. I stället har anhöriga trätt in, framför allt medelålders döttrar, framför allt bland lågutbildade äldre personer: "I princip hela bortfallet av offentlig omsorg har ersatts av familjens insatser". Åldringsvården har fått klasstämpel. Gerd Torells två barnbarn hjälpte sin mormor med att handla, skjutsa, städa. De besökte henne, tog promenader.

Lagen har dock inte ändrats. Åtstramningen har skett inom ramen för samma lagstiftning, hänvisning skett till samma paragrafer. Socialtjänstlagen, som ironiskt nog tillkom när vändningen skedde, efter tjugo års kraftig expansion, har snarare skärpts under de dryga tre decennier den funnits.

Det är tillämningen, omsättningen, tolkningen av lagen som ändrats.

- Kommunerna har stort spelrum så länge de följer lagen, säger Marta Szebehely som ägnat snart trettio år åt forskning om svensk åldringsvård. Det ser därför olika ut i olika kommuner, men denna åtstramning har skett i de flesta kommuner.

Hon tycker sig kunna konstatera:

- De flesta äldre och deras anhörig upplever att det är för svårt att komma in på äldreboende. Och det blir svårare.

Hemtjänst - städning först och främst - erbjuds i stället för äldreboende. Den kostar inte så mycket, sker under dagtid. Drygt 200 000 kronor kostar hemtjänst för en person under ett år, tre gånger så mycket kostar en plats på äldreboendet. Under en tvåveckorsperiod möter omsorgstagaren, som det heter, i genomsnitt tretton

personer i hemtjänsten. På äldreboendet möter hon samma personer, får omvårdnad dygnet runt.

I Stenungsund är både hemtjänst och äldreboende något dyrare än

riksgenomsnittet, ansiktena i hemtjänsten fler: arton under en tvåveckorsperiod.

Gerd Torell ansökte i mars 2008 om hemtjänst, hon fick hjälp med städningen för att "på så sätt kunna bo kvar i sitt ordinära boende". Enligt utredningen klagade hon på huvudvärken som satte in varje morgon, trötthet, tilltagande glömska. Kajsa Ljung, hennes barnbarn, förstår inte riktigt det där med städningen.

- Hon var inte så noga. Hon ville nog mest ha sällskap.

Redan då hade hon börjat prata om Tallåsen. Hon hade varit där, på deras café, gillat det hon såg. Själv skötte hon ensam matlagningen hemma, inköp, städning. Det hade alltid varit så. Det fortsatte att vara så.

Senare samma år tackade hon nej till fortsatt städning och där försvinner hon ur journalerna, ska inte höras av på tre år - om det inte vore för att man hittat en ansökan i grannkommunen Uddevalla, från Gerd Torells make, september 2010, där han ansöker om särskilt boende för sig och sin hustru. En utredare i Uddevalla kontaktar Stenungsund, eftersom det är där de bor, ber dem att hjälpa till med en utredning. Drygt ett år senare hittar en tjänsteman i Uddevalla denna ansökan, undrar vad som har hänt, ringer åter kollegorna i Stenungsund och de säger att de inte har skickat någon utredning eftersom makarna har fått avslag. Utredaren ringer för säkerhets skull också till dem och de säger att de inte längre vill bo i Uddevalla. De tänker ansöka om särskilt boende i hemkommunen. Det är den 31 januari 2012. Detta vet vi genom journalanteckningar i Uddevalla. I Stenungsund finns inga spår av dessa samtal, den ansökan det talas om, avslaget.

Däremot finns sedan sommaren 2011 journalanteckningar om kontakter med Gerd Torell och hennes make - telefonsamtal, hembesök, snart beslut om korttidsplats för mannen - med ett längre avbrott som kan bero på dålig dokumentation. Det är under den perioden Uddevalla kontaktar Stenungsund och frågar vad som hänt med utredningen. I dessa anteckningar framstår Gerd Torell som allt tröttare, alltmera vilsen, ofta ledsen. Hon gråter i telefon. Hon gråter under hembesöket. Hon säger att "hon inte orkar mer". Hon "känner sig deprimerad". Handläggaren har, enligt

anteckningarna, "svårt att se vad Gerds verkliga bekymmer [är] och vad som hon behöver för stöd och hjälp". Målet är dock satt, högt: "att Gerd får stöd att åter känna livsglädje och meningsfullhet i vardagen".

Ingenstans finns dock en ansökan om särskilt boende.

- Kvinnan har inte ansökt om särskilt boende i Stenungsunds kommun innan september 2013, säger verksamhetschefen Camilla Blomqvist.

- Jag tror att när mormor förde det på tal så sa de att du är för frisk för det, säger Kajsa Ljung. De sa: Åh! så fint ni har. Det var vad mormor sa till mig: "Det enda de säger är att så fint ni har."

Ålderdomen kommer inte smygande, den kommer plötsligt. En dag har ingenting förändrats, en månad senare har allt förändrats. Gerd Torell hade hela sitt långa liv varit frisk, vital, fysiskt aktiv. Hon spelade handboll i unga år, också fotboll, älskade idrott; en pojkflicka och storasyster med tre yngre bröder. Började arbeta tidigt: på fabrik, kontor, sedan köpte hon och maken en tobaksaffär på Odinsgatan i Göteborg. Hon arbetade sex dagar i veckan, året runt, rädd för att en stängd butik skulle förlora kunder. Sedan de sålt affären flyttade de ut till ett stort hus på ön Knippla i skärgården. Hon hade sedan länge en eka, rodde mellan öarna.

- En tuff kärring, säger Kajsa Ljung och ler. Och snäll. Snygg. Frisk. Generös. Man var jätttestolt över henne.

Hon gick på gym när hon fyllt sjuttioåtta, simmade i farleden, skröt med att de enda tabletter hon åt var Läkerol. Hon och hennes man engagerade sig i bouleklubben i Stenungsund, gick med i SPF. Manne Ekman och Sonja Johansson träffade dem i båda dessa sammanhang, är fortfarande bestörta över vad som hänt, förstår ingenting. Gerd var ju: Glad. Positiv. Utåtriktad. Fast de hade dragit sig undan på senare år. De mötte henne på gatan ett par veckor innan det där hände. Hon var sig lik, tycker de - "fast det är klart att man kan ha missat något" - men hon var stressad. Hon måste hem till maken. Han var ensam hemma.

Sista gången Lotta Eklund, Gerd Torells andra barnbarn, träffade sin mormor skjutsade hon henne till ICA, hjälpte henne att handla, tänkte skjutsa henne tillbaka, men hon ville gå hem. Det var inte långt att gå.

- Det var första gången jag såg henne utifrån, där på parkeringen. Det var första gången jag såg hur mager hon blivit. Plötsligt hade hon blivit så gammal.

Torsdag klockan halv ett kommer de två tjänstemännen hem till Gerd Torell.

Hennes bror är redan på plats. För honom har Gerd berättat att hon hoppas att både hon och hennes man ska få flytta till Tallåsen och bo där tillsammans. Då ska hon slippa vara ensam ibland, slippa tvingas sköta honom själv under de veckor han bor hemma. Hon har, som hennes bror uttrycker det, "hopp om framtiden" inför detta möte, hopp om att få sitt önskemål bekräftat och tillgodosett. Hon har dessutom bokat ett möte på Centrumpraktiken i Kungälv, en psykologmottagning, senare samma dag, för att få hjälp med sin "nedstämdhet".

Efter självmordet gjordes två lex Sarah-anmälningar till IVO, Inspektionen för vård och omsorg – en från kommunen, en från barnbarnen – och i ett bifogat brev skriver brodern att på systemns fråga om hon och hennes man tillsammans kan få komma till Tallåsen svarar först den ena handläggaren att Gerd tidigare varit för frisk för det, därefter svarar den andra handläggaren att hon nu verkar för sjuk för det. På en fråga om vad som händer om läkaren i Kungälv förordar Tallåsen svarar en av tjänstemännen att det bestämmer inte han. Det bestämmer hon.

Brodern skriver att han såg att hans syster "grät inombords". Han anser att tjänstemannen uttryckte sig på "ett övermyndigt sätt". Det är nu Gerd Torell reser från bordet, tar sikte mot balkongen.

De två kvinnliga poliser som kallas till platsen talar först med tjänstemännen – som, enligt den rapport som senare skrivs, säger att kvinnan "led av mental ohälsa och att detta låg till grund för vad som inträffat" – och går därefter upp i lägenheten, möter brodern och ber honom att berätta vad som hänt. De ser sig om i lägenheten, noterar att det var "rent och fint och mycket prydligt" och efter att ha lyssnat på broderns berättelse tycker de sig kunna konstatera att denna kvinna aktivt agerat "för att förändra en för henne ohållbar situation". De hittar och läser de anteckningar hon gjort och de bekräftar intrycket.

Nej, säger brodern till poliserna, handläggarna var inte tillmötesgående. Hon hade sagt till dem: "Förstår ni inte att jag känner mig som en idiot?" Det var därefter som frågan om läkaren i Kungälv ställts, därefter hon fått svaret att det bestämmer inte han. Tonfallet hade varit myndigt, inte positivt.

Det står i rapporten:

Erik är samtidigt noga med att påpeka att han inte önskar att de två handläggarna ensamma ställs till svars för händelsen, utan att det istället är viktigt att se att det är många inblandade i situationen, som var och en på sitt håll gjort fel.

Polisrapporten avslutas med orden:

Patrullen fick utifrån Eriks beskrivning av aktuell situation, samt intryck i lägenheten och de anteckningar som skrivits, uppfattningen om att Gerd var en klarsynt kvinna som visste vad hon önskade av livet och som också visste vad hon inte önskade med livet.

Och där kan det vara dags att sluta.

Anders Sundelin

Fokus 12/2014